№ 25: КОМІКСИ

Геллбой, останній супергерой століття

БОРИС ФІЛОНЕНКО

3 КВІТНЯ 2019

Коміксам Майка Міньоли про «хлопця з пекла» Геллбоя виповнилося 25 років. Цього року у видавництві «Vovkulaka» він з'явився українською — першим томом бібліотечного видання, в якому зібрані одразу дві частини героїчної історії. У цій статті арт-критик і дослідник коміксів, редактор видавництва IST Publishing Борис Філоненко розповідає, чому поява Геллбоя є непересічною подією в американській супергероїці, чим він суттєво відрізняється від Супермена, Бетмена і Спайдермена, та як отримав статус «людської істоти».

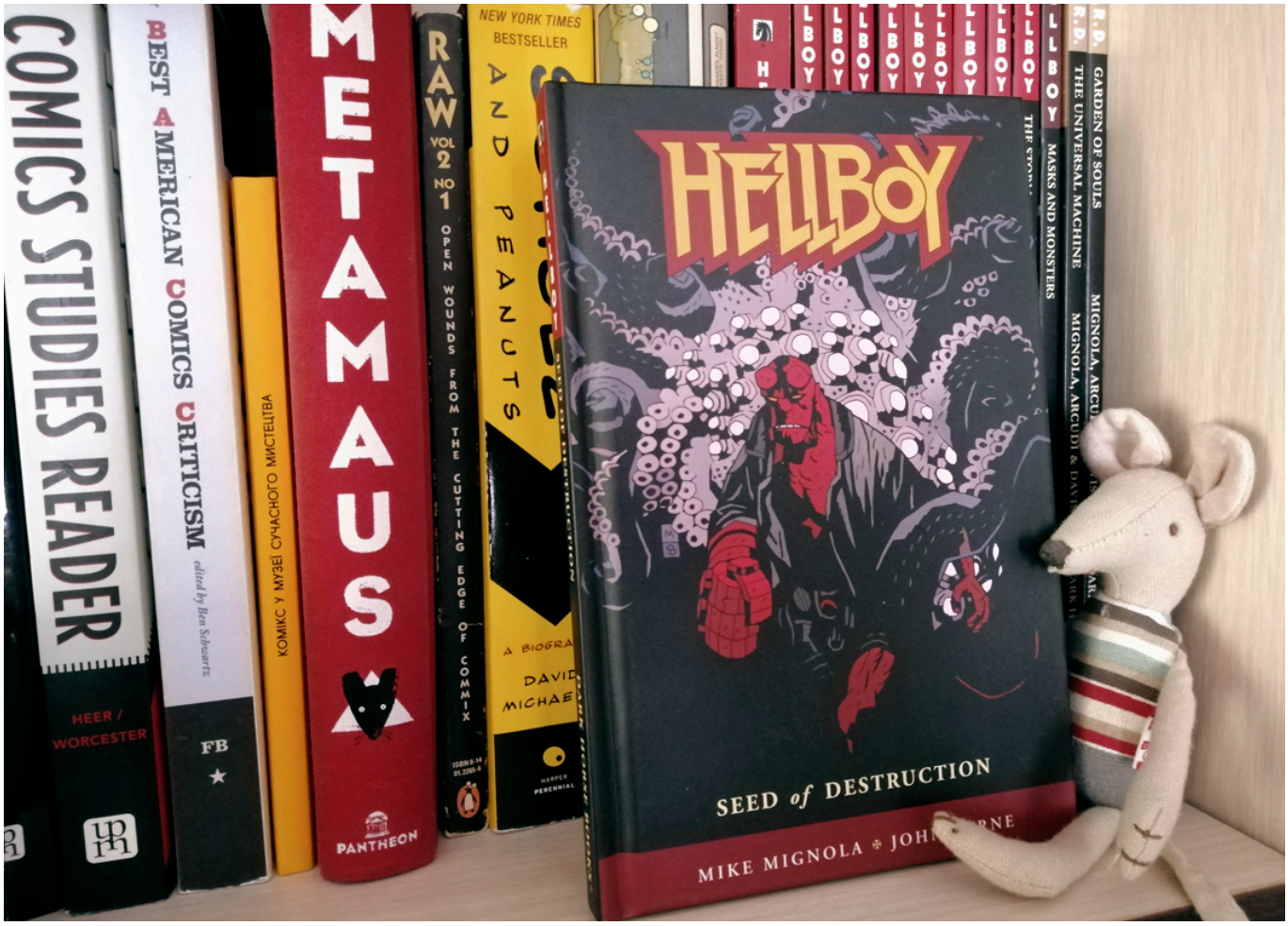

Фото: з домашнього архіву Бориса Філоненка

«Геллбой» Майка Міньоли з'являється на прилавках магазинів в 1994 році, коли комікс як самостійний вид мистецтва переживає дві принципові метаморфози: остаточно формується графічний роман, а разом з ним складається нове ставлення до супергероїки. Новели «Маус» Арта Шпігельмана, «Вартові» Алана Мура та Дейва Ґіббонса, «Повернення Темного Лицаря» Френка Міллера, що вийшли в 1986 році, дають коміксу новий поштовх у вирішенні проблеми самовизначення. Від тонких журналів індустрія переходить до великої форми, а «сміх» остаточно перестає бути синонімом слова «comic», коли мова заходить про Голокост, останні хвилини на годиннику Судного дня або про психічний стан старого Брюса Вейна. У цей час звернення до супергероїв відбувається через переосмислення їхньої сутності (зазвичай через розкриття її темної сторони), а також, як результат, призводить до ностальгічного ставлення до Золотого, Срібного і Бронзового віків американського коміксу (зростає цінність старих випусків, у 1994 році виходять «Дива» Курта Бушека і Алекса Росса, комікс, що бере спогади про славне минуле супергероїв за основу оповідання). На тлі цих змін Міньола створює абсолютно нового героя.

У контексті розмови про героїку є кілька способів зрозуміти слово «новий». У найбільш широкому масштабі ніякого «нового героя» не існує, адже з точки зору структури героїчного шляху будь-яка історія — виконання одного й того ж мономіфу (Джозеф Кемпбелл, «Герой із тисячею облич»). Відрізнятися можуть лише сюжети, але й таких варіацій не надто багато — є всього чотири історії (Хорхе Луїс Борхес, «Чотири цикли»). Можна спробувати розрізнити здібності героїв, та й тут узагальнені форми не такі різноманітні: є герої, які послуговуються силою, і є ті, хто використовує розум (Аза Тахо-Годі, «Грецька міфологія»). Щоб визначити місце Геллбоя в пантеоні американського коміксу, я пропоную модель, в якій спільним знаменником стане питання про те, як герой, власне, стає героєм. Звідки він дізнається про свою героїчну сутність і як діє, відповідно до цього знання?

Аби звузити коло прикладів, звернемося до тексту, в якому містяться всі можливі шляхи становлення героя — «Іліади» Гомера, першого team-up'у в історії літератури, попередника «Месників» і «Ліги Справедливості». У фінальному поєдинку поеми зіштовхуються два герої: Ахілл — мірмідонець, син богині Фетіди і царя Пелея, напівбог, і Гектор — захисник Трої, син смертних Пріама і Гекуби, чоловік, який свідомо виходить на бій з супротивником, що переважає його. На відміну від Ахілла, який на цій війні здійснює заздалегідь окреслений героїчний шлях, Гектор наважується стати героєм у нерівному протистоянні. У Пріама і Гекуби було п'ятдесят синів і п'ятдесят дочок, більшість з яких забуті. Гектор убив двадцять вісім греків на Троянській війні і загинув від руки напівбога. В оптиці поставленого нами питання цей поєдинок — ключ до двох протилежних героїчних типів. Перший ніколи не «стає» героєм, адже дотримується свого шляху від народження, веде родовід від богів. Другий має зробити вибір, докласти зусиль, аби дістатись наміченого ідеалу — стати героєм. Але скільки б він не намагався, напівбогом йому не стати. Є й третій тип героя, оспіваний Гомером. Його уособлює Паріс — пастух, який в адаптації Ніколая Куна «спокійно жив <...> серед лісів Іди. Він був цілком задоволений своєю долею» («Легенди і міфи Стародавньої Греції»). Паріс не був народжений героєм і не докладає зусиль, щоб їм стати. Одного дня він був обраний богинями, задля того, щоб розсудити їхню вроду. Виконавши справу він отримує винагороду — любов Єлени, й одночасно потрапляє в історію настільки масштабну, що несподівано для себе стає героєм. Цей третій тип — герой-раптом.

Щоб визначити місце Геллбоя в пантеоні американського коміксу, я пропоную модель, в якій спільним знаменником стане питання про те, як герой, власне, стає героєм. Звідки він дізнається про свою

героїчну сутність і як діє, відповідно до цього знання?

Звернення до давньогрецької поеми у розмові про американский комікс не є випадковим. З початку XX століття в західній культурі відбувається помітне повернення до міфу. В атмосфері, в якій поєдналися технічний прогрес і зростаючий інтерес до архаїки, зокрема, антична міфологія стала потужним джерелом переосмислення, часто побудованого на профанізації героїки. «Улісс» Джеймса Джойса розповідає про звичайний день Леопольда Блума, чиновника, який пересувається по Дубліну, так, якби він здійснив подорож, гідну Одіссея. Альбер Камю пише «Міф про Сізіфа», в якому існування сучасної людини порівнюється з рутиною героя-мученика, засудженого вічно котити камінь на вершину гори. Або, навпаки, звернення до міфу набуває величності й масштабу: через увагу до опер Ріхарда Вагнера, у творенні власного всесвіту в літературі Клайва Стейплза Льюїса, або на берлінських Олімпійських іграх, які Лені Ріфеншталь у фільмі «Олімпія» пов'язує зі спортивними змаганнями Стародавньої Греції. Те ж саме відбувається в коміксі. «Action comics #1» з Суперменом на обкладинці копіює позу Геракла з картини Антоніо Паллайоли. Костюм Бетмена розробляється на основі малюнків Леонардо да Вінчі, які в свою чергу, відсилають до міфу про Ікара й Дедала. В перезапуску Срібного століття Чудо-жінка стає «прекрасною як Афродіта, мудрою як Афіна, сильною як Геракл і швидкою як Гермес». А закляття «SHAZAM», яке перетворює хлопчика Біллі Батсона в Капітана Марвела, складається з перших літер імен відразу шести героїв, пророків і богів. Це далеко не вичерпний ряд прикладів, в якому можна відслідковувати спадкоємні зв'язки між американським коміксом і класичною міфологією.

В американських коміксах ми також віднаходимо три окреслені героїчні типи. Варто лише відкрити списки «найпопулярніших персонажів коміксів», де Супермен, Бетмен і Людина-павук займають лідерські позиції. Вони ж втілюють три героїчні шляхи. Супермен і Бетмен — часом друзі, часом вороги, на складних відносинах яких побудована значна частка сюжетів у коміксах компанії «DC», відповідають фігурам Ахілла і Гектора. Супермен потрапляє на Землю у колисці, з міццю, надприродними здібностями і чеснотами ідеального героя, тоді як Бетмен не має суперсили, але створює самого себе, розвивається фізично й інтелектуально, задля того, щоб вступити в боротьбу проти зла. Тут можна згадати інтернет-мем, в якому Супермен і Бетмен їдуть в ліфті, з підписом «Той момент, коли змушений скористатися ліфтом, бо твій друг не вміє літати». Третій тип американського коміксу, найвідоміший у світі герой-раптом — це Пітер Паркер, який за збігом обставин, потерпає від укусу радіоактивного павука й опиняється в ситуації Паріса, коли від звичної щоденної роботи, турбот пастуха або студентських буднів, доводиться постійно відволікатись на думки про велику силу і велику відповідальність.

У цих побудовах важко знайти місце Геллбою. Перш за все через очевидний факт, що він — не людина. Тим не менш, ми підібралися досить близько. Геллбой, покликаний чорним магом Распутіним, аби звершити Рагнарок, начебто йде шляхом Супермена, бо потрапляє на Землю в юному віці, з надприродними здібностями. Його батьки — демон пекла і відьма, яку той спокусив. Як Бетмен, Геллбой працює над собою — отримує від американської держави «статус людської істоти» та слідкує за своїм зовнішнім виглядом, регулярно пиляючи собі роги. З Людиною-павуком Геллбоя пов'язує дар рефлексії, закладений Стеном Лі у багатьох персонажів Всесвіту Marvel. «Герой з пекла» успадкував характерні риси одразу кількох героїв більш ранніх коміксів. Капітан Америка був зразковим прикладом борця проти націонал-соціалістів усіх видів і форм, від Гітлера до механічних мавп. Істота, учасник супергеройского угрупування Фантастична Четвірка, з властивим йому самоаналізом, надав обриси героям, які страждають через свої суперздібності. Він особливо стурбований тим, що в результаті радіоактивного втручання став кам'яним монстром.

Коли низька культура стає рівним співрозмовником високої, в мистецтво і літературу, нарівні з естетикою прекрасного, проникає не менш виразна естетика потворного. Повертається світовідчуття, притаманне середньовічним авторам, які наголошували, як-то Блажений Августин, що чудовиська — теж творіння Божі, які не є помилковими формами буття, а тому не повинні бути знищені чи виключені.

Тим не менш, Геллбой не є ані першим, ані другим, ані третім типом героя. Він не ставить під питання свою природу, при цьому помітно стурбований пророцтвом щодо свого призначення — знищення людського світу. Тут ми також знаходимо античні коріння героя, дивлячись на нього з позиції постмодернізму. Коли низька культура стає рівним співрозмовником високої, в мистецтво і літературу, нарівні з естетикою прекрасного, проникає не менш виразна естетика потворного. Повертається світовідчуття, притаманне середньовічним авторам, які наголошували, як-то Блажений Августин, що чудовиська — теж творіння Божі, які не є помилковими формами буття, а тому не повинні бути знищені чи виключені. Як приклад подібної «реабілітації чудовиськ», для розуміння історії Геллбоя доленосним є текст Хорхе

Луїса Борхеса «Дім Астеріона», в якому головний герой розповідає читачеві про своє дозвілля, розвіює стереотипи, що склалися навколо його персони, проводить екскурсію по просторах будинку, в якому живе, і ділиться своїми припущеннями про походження світу: «...я вийшов на вулицю, побачив храм і море. Що воно таке, я не зрозумів, але вночі мені приснилося, що храмів і морів також безліч, але є у світі дві речі, які унікальні: вгорі — загадкове сонце, а внизу — Астеріон. Може, це я створив зірки й сонце, та я вже цього не пам'ятаю». Наприкінці розповіді ми дізнаємось, що весь цей час з нами говорив Мінотавр.

Якщо три класичних типи становлення героя досить універсальні і можуть бути віднайдені в кожній народній традиції, то «героїзація» чудовиськ — рідкісний сюжет, що вимагає підготовленості культури. Час від часу, в історії відкривається ще одна можливість стати героєм. Геллбой втілює четвертий тип: він народжений монстром і в міфологічній логіці повинен бути руйнівником порядку, ворогом усього живого і особливо тих, кого ми зазвичай бачимо героями тих самих міфів. Та як тільки істота отримує власний голос, можливість розповісти свою історію, вслухаючись, ми відкриваємо в ній героя. «Звичайно ж, розваг мені не бракує. Наче баран, який готується до нападу, я бігаю кам'яними галереями, доки не падаю майже непритомним на підлогу», — ділиться подробицями свого життя Астерон Борхеса. «Вони назвали мене “Геллбоєм” і на це напевно була причина. Хоча, якщо я й справді з Пекла, то я нічого не пам'ятаю про нього. Я не знаю, як воно виглядає», — розмірковує герой Міньоли. Чудовисько, покликане знищити людство, замість цього збирається його врятувати — ось коротка формула четвертого героїчного шляху.

Занурений у світовий фольклор, про що він постійно нагадує в авторських коментарях до своїх творів, Міньола зображує й темну сторону подібних захоплень, коли вони переходять межі, коли інтерес і увага дослідника стають надмірними й небезпечними. Образ нацистів, як ворогів Геллбоя, пов’язаний перш за все з їхнім загравнням з потойбічним, з окультними ритуалами, що мають повернути давній міф у реальність сьогодення. Гітлерівці відкривають ящик Пандори. Монстри, які вибираються звідти, за своїм походженням ближчі до геллбоєвого роду. Вони постійно нагадуватимуть про його історичну місію і звірину природу. Але він відмовлятиметься й тікатиме, віддаючи перевагу пияцтву у компанії скелетів, аніж сімейній вечері в колі демонів Пандемоніуму. Дійсно, рід Геллбоя — не людський, але, успадкувавши дар рефлексії, він збирається багато про що нам розповісти.

Майк Міньола — один з найбільш уважних до казок, міфів і легенд авторів, які працюють з різними народними сюжетами в своїх творах. «Геллбой» — грандіозна, довжиною в дванадцять томів спроба переглянути світову міфологію. Проте цього разу ця історія обходиться без величного блиску ахіллового щита (що відбиває поживне для Супермена сонячне світло), без драми Гектора (який, подібно до Бетмена, кидає виклик Людині зі Сталі й вже не повернеться

додому) та без любовних перипетій Паріса (як і Пітера Паркера, заручника почуттів до Мері Джейн Уотсон). Вона водночас близька їм усім, проте розказана з протилежної позиції — з точки зору Мінотавра.

БОРИС ФІЛОНЕНКО 3 КВІТНЯ 2019

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**